

เมืองนครศรีธรรมราชและเจ้าเมืองสมัยรัชกาลที่ 1

ในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีเสวยราชสมบัติ พระยาราชสุภาวดีมาเป็นพระยาศรีธรรมมาโสกราช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชโปรดให้ หลวงนายสิทธิินายเวรมหาดเล็กมาเป็นปลัดเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาภายหลังพระยา นครศรีธรรมราชถูกถอดจากเจ้าเมืองตำแหน่งเจ้าเมืองจึงว่างลง¹ ในคราวที่พม่ามาตีกรุง ศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310 และไทยต้องสูญเสียเอกราชไปนั้น ทางเมืองนครศรีธรรมราช ก็ยังไม่มีพระยานครศรีธรรมราช คงมีแต่หลวงนายสิทธิซึ่งเป็นพระปลัดเมือง คนจึงได้พร้อม ใจกันยกปลัดเมืองขึ้นเป็นกษัตริย์ครองนครศรีธรรมราช ตั้งเป็นอิสระอีกแคว้นหนึ่ง มีอาณา- จักรตั้งแต่ชุมพรไปถึงมลายูบางเมือง และได้ปราบมลายูบางเมืองไว้ในอำนาจของไทยภาค ใต้² แต่ในหนังสือพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชกล่าววว่า "เวลากรุงเก่าเสียแก่พม่า นั้นหามีเจ้าเมืองไม่ มีแต่ปลัดเป็นผู้รักษาราชการเมือง จึงตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้านคร"³ และใน หนังสือต้นตระกูลขุนนางไทยของประยูรฯ สิทธิพันธ์ กล่าวเช่นเดียวกันว่า เมื่อกรุงศรีอยุธยา เสียแก่พม่าแล้ว ฝ่ายพระปลัดคนเมืองนครศรีธรรมราชทราบเหตุการณ์ว่า เมืองไทยไม่มี พระเจ้าแผ่นดินปกครองแล้วจึงตั้งตนยกตัวเองขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ยกเมืองนครศรีธรรม- ราชเป็นพระนครหลวง แต่งตั้งขุนนางกรมทุกตำแหน่งเหมือนกับกรุงเก่า ราษฎรเรียก

¹ หลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ๗ นคร), "พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช", รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2504), หน้า 64.

² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 73, ทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราช สมัยรัชกาล ที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์พานิชกิจ, 2496), หน้า 78.

³ หลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ๗ นคร), เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ว่า พระเจ้านครบาง เจ้าละคอนบาง ในจดหมายเหตุหอสมุดสมบัติ กล่าวว่ "พ.ศ. 2310 ผู้ครอบครองหัวเมืองใหญ่ทางตั้งตนเป็นอิสระ ส่วนหัวเมืองปักษ์ใต้ ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช เมืองไทรบุรี และเมืองปัตตานี 3 เมืองเป็นอิสระ"¹ ตลอดจนหนังสือวงศ์เจ้าพระยานครกล่าวเช่นเดียวกันว่า เมืองทางนครศรีธรรมราชโคชยาวาทางอยุธยาเสียทีแก่ชาติแล้ว จึงได้ตั้งตนเป็นเจ้านครที่หัวเมืองต่าง ๆ ในแหลมมลายูที่มีโคชขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช และตั้งตนตั้งเมืองเป็นพวกที่อยู่ทางทิศใต้²

จึงอาจกล่าวได้ว่าในขณะที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 นั้น เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่งทางทิศใต้ อันมีพระปลัดไคตั้งตนตั้งเมือง นับเป็นก๊กหนึ่งในจำนวนหลายก๊กซึ่งเกิดขึ้นในสมัยนั้น เพราะบ้านเมืองกำลังอยู่ในสภาพระส่ำระสาย พระปลัดไคยกกองทัพไปตีเมืองชุมพร เมืองปัตวิ ไซยา หลังสวน กระ ระนอง ตะกั่วป่า พังงา ปลิศ สตูล ภูเก็ต รวมทั้งเมืองตรังและกระบี่มาขึ้นกับเจ้านครหมด แต่ปรากฏในเชิงอรรถของหนังสือพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชของกรมศิลป์ากรว่า หัวเมืองต่าง ๆ ที่กล่าวนี้ไม่ถูกต้องตามจริง ด้วยเป็นเมืองตั้งที่หลังครั้งเจ้านครหลายเมืองและที่ร่นอนนั้น คือเมืองไทรบุรีและเมืองตานี ตั้งเป็นอิสระเหมือนกัน มีโคชขึ้นกับนครศรีธรรมราชครั้งเจ้านคร"³

¹ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหอสมุดสมบัติ (พระนคร: โรงพิมพ์ศิวิลพร, 2505), หน้า 1.

² พระยาโกมารกุลมนตรี, วงศ์เจ้าพระยานคร (พระนคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2505), หน้า 9.

³ หลวงอนุสรณ์สิทธิกรรม (บัว ๗ นคร), "พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช"; รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2504), หน้า 65.

ในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรวบรวมราชอาณาจักรนั้น โปรดให้
เกณฑ์กองทัพไปปราบชุมนุมต่าง ๆ เมื่อปีคช. เอกศก จุลศักราช 1131 พระเจ้ากรุงธนบุรีมี
อำนาจจึงแต่งตั้งให้พระยาจักรี (แขก) พระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์ และพระยาเพชรบุรี
ยกกองทัพออกมาตีชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช¹ ในหนังสือพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
กล่าววว่า "แล้วเกณฑ์กองทัพโปรดให้เจ้าพระยาจักรี (แขก) ซึ่งเป็นหลวงนายศักดิ์ยกก่อนนั้น
เป็นแม่ทัพ กับพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาเพชรบุรี ถือพลหาพันพร้อมควยช้างมา
เครื่องสรรพาวุธยกไปตีเมืองนครศรีธรรมราชอีกทัพหนึ่ง....."² ซึ่งตรงกันในหนังสือ
พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีที่กล่าววว่า "ครั้น ณ วันอาทิตย์ แรม 3 ค่ำ เดือน 9 ยกกอง
ทัพไปตีเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยาจักรี พระยาอมราช พระยาเพชรบุรี พระยาอภัย-
รณฤทธิ์ 4 นาย ยกก่อนไปเป็นกองหน้าโดยทางชลมารค ไพรทหาร 5000 เศษ ตีล่วงเมือง
ไชยาแลหาข้ามไปได้ถึงค่ายท่าหมาก ไครบกันเป็นสามารด พระยาเพชรบุรี พระยาศรีพิพัฒน์
ตายในที่รบ"³ ในการรบระหว่างนายเจ้านครศรีธรรมราช ซึ่งจุดกองทัพมาตั้ง
ค่ายรับที่ท่าหมากและแม่ทัพฝ่ายกรุงธนบุรีเสียชีวิต นอกจากนี้ถึงมาณาบุตรเจ้าพระยาจักรี
ถูกกองทัพพันคร ๆ เอาตัวไปไคแล้วลาทัพกลับถอยมาอยู่เมืองไชยา พระยาอมราชจึงมีใบบอกกราบทูลมา เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบในหนังสือบอกนั้นก็ทรงพระวิจารณ์
ควยพระปรีชาญาณ ทรงทราบเหตุว่านายทัพนายกองเหล่านั้นทำสงครามไปไม่ตลอด เกิด
วิวาทกัน และการศึกเมืองนครศรีธรรมราชครั้งนี้เป็นศึกใหญ่ แต่กำลังแสนาบดีเห็นจะทำ
การไม่สำเร็จเป็นแน่ ควรจะต้องยกพยุหโยธาทัพหลวงไปจึงจะตีไคเมืองนครศรีธรรมราช

¹ หลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ณ นคร), เรื่องเดิม, หน้าเดียวกัน.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (พระนคร: โอเคียนส์โตร์, 2505), หน้า 325.

³ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65, พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนมาศ (เจิม) (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2480), หน้า 29.

จึงคำรัสให้จัดแจงทัพเรือพร้อมควยพลรบหมื่นหนึ่ง¹ เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ให้
กองทัพพระยาพิชัยราชา เข้านาวรบทัพเจ้าพระยาจักรี เร่งรีบยกไปทางบกเพื่อตีเอาหัว-
เมืองให้ได้ กองทัพพระยาบวรราชเป็นกองทัพหน้ายกไปตีค่ายกองทัพเมืองนคร ๆ ณ ทา-
หมาก แดกพวยและยกติดตามไปตั้งค่าย ณ เขาคีรีชะง่าง

ครั้นเดือน 10 แรม 6 ค่ำ เพลา 3 โมงเช้า เสด็จเข้าตีเมืองนครศรีธรรมราช
ราษฎรไพร่พลทหารและเสนาภักไม่สามารถต่อต้านได้ กองทัพที่เจ้านคร ๆ ให้ไปตั้งรับที่ท่า
โพธิ์กพายแพหนี่เจ้าเมือง นายคงไพร่ทหารจับช้างพลายเพชรมาถวาย จึงทรงพระที่นั่งพลาย
เพชรเสด็จเข้าเมือง ตัวเจ้านครศรีธรรมราชตกใจกลัวพระบรมเดชานุภาพจึงมิได้ตั้งสู้รบ
อีกต่อไป ทิ้งเมืองและพาสมัครพรรคพวกญาติวงศ์ออกจากเมืองหนีไป จับได้ราชธิดาและ
ญาติวงศ์สาตลอคจนบริวารของเจ้านคร ๆ อุปราชและขุนนางทั้งปวงได้ เจ้านคร ๆ ลงเรือ
หนีไปเมืองสงขลา และหลวงสงขลาพาหนีต่อไปถึงเมืองเทพา เมืองตานี จึงมีพระราชดำรัส
ให้ภาคโทษไว้ ดังปรากฏว่า "ครั้นกองทัพยก ทัพเรือมาถึงพร้อมแล้วจึงมีพระราชโองการ
คำรัสให้ภาคโทษไว้ ตัวเจ้าพระยาบวรราชบุตรและราชธิดาและพระราชทรัพย์หนีไป ณ
เมืองเทพา เมืองตานี ให้เจ้าพระยาจักรี พระยาพิชัยราชาเร่งกองทัพยก ทัพเรือ ติดตาม
ไปจับเจ้านครจงได้ ถ้ามิได้จะลงพระราชอาญาถึงสิ้นชีวิต"² ฝ่ายเจ้าพระยาจักรีแม่ทัพเรือ
เจ้าพระยาพิชัยราชาแม่ทัพบกยกติดตามเจ้าเมืองนคร ๆ ไปถึงเมืองเทพาจับเงินและแหกมา
ไต่ถามไต่ความว่าเจ้านคร ๆ หนีไปถึงเมืองตานีกับพระยาพัทลุงและหลวงสงขลา แม่ทัพทั้ง
สองจึงมีหนังสือไปถึงพระยาตานีศรีสุุดตานีให้ส่งตัวเจ้านคร ๆ กับพรรคพวกมาถวาย หาก

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม,
หน้า 327.

² พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม
กรุงลอนดอน ตรวจสอบและทำเชิงอรรถโดย ศรี อมาตยกุล (พระนคร: กวางหนา, 2507),
หน้า 674.

ไม่ส่งจะยกกองทัพตีเมือง พระยาตานี้ก็ด้วยบ้านเมืองจะเป็นอันตรายจึงส่งตัวเจ้านคร ฯ พระยาพิทลุง หลวงสงขลา เจ้าพัตน์ เจ้ากลาง กับทั้งบุตรภรรยามาให้แก่กองทัพ จึงได้ จำคนโทษใส่เรือมาถวาย ณ เมืองสงขลา¹

ครั้น ณ วันศุกร์ ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 12 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จพระราช ดำเนินมาถึงเมืองนคร ฯ ทรงจัดแจงปกครองบ้านเมืองให้เรียบร้อย เสด็จให้ข้าราชการ ต่อเรือรบเพิ่มเติมอีกร้อยลำเศษสำหรับจะได้อำนาจการทัพต่อไป โปรดเกล้า ฯ ให้ปฏิ- สังขรณพระอุโบสถวิหารการเปรียญ สมโภชพระบรมสารีริกธาตุเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงดำรัสให้ เสนาบดีและลูกขุนปรึกษาโทษเจ้านคร ฯ และเสนาบดีปรึกษารวมกันว่าโทษถึงประหารชีวิต ทรงพระกรุณาไม่เห็นด้วย คำรัสให้จำตัวเจ้านคร ฯ เข้าไปถึงในกรุงก่อนจึงปรึกษากันใหม่ แล้วโปรดตั้งให้พระเจ้าหลานเธอ เจ้าอนุราศุขยวงศ้อยุครองเมืองนครศรีธรรมราช และมีพระยาราชสุภาวดีกับพระศรีไกรลาศอยู่ช่วยราชการ²

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงธนบุรี โดยนำตัวเจ้านคร ฯ กลับมายังกรุง- ธนบุรีด้วย ทรงพระราชดำริว่าเจ้านคร ฯ ก็ไม่มีความผิดต่อพระองค์ การที่ต่อสู้รบพุ่งกัน นั้นก็เพราะต่างคนต่างถือว่าตนเป็นใหญ่ จะลงโทษว่าเป็นขบถไม่ได้จึงโปรดพระราชทานให้ พนโทษ ให้รับพระราชทานน้ำพิพัฒน์สัตยาอยู่เป็นข้าราชการต่อไป พระราชทานบ้านเรือน ใหลยู่อาศัย ส่วนเจ้าอนุราศุขยวงศ้อยุครองเมืองได้ 7 ปี ก็ถึงแก่พิราลัยที่เมืองนครศรีธรรมราช ณ ปีมอก อัฐศก จุลศักราช 1138 ฝ่ายเจ้านคร ฯ เข้ามายู่ในกรุงธนบุรีได้รับราชการตาม เสด็จไปทัพศึก ทรงวางพระทัยในเจ้านคร ฯ จึงให้กลับไปครองเมืองเมื่อ ปีมอก จุลศักราช 1138 ดังปรากฏว่า "จ.ศ. 1138 ปีมอก อัฐศก พระราชทานนามเจ้าพระยานคร ฯ ให้ คินเมืองเป็นเจ้าชั้นธเสมาดังเก่า พระราชทานราชชูบริโลกเป็นอันมาก"³ และ "ในปี

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 330.

² พระราชพงศาวดารกรุงสยาม, หน้า 675.

³ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65, หน้า 80.

พ.ศ. 2319 พระเจ้านราสุริยวงศ์ทิวงคต พระเจาทากสินเจดิมพระยศเป็นพระเจ้าชัตติย-
ราชนิคม สมมุติมหาดวงนริทรเทวี พระเจ้านครศรีธรรมราช ณ วันอาทิตย์ เดือน 11 ขึ้น 3 ค่ำ
ศกนั้น คำร้องพระอิสริยยศเสมอพระเจ้าประเทศราช เช่น พระเจ้ากรุงกัมพูชาต่อไป¹
การตั้งเจ้านคร ฯ ครั้งนั้น พิธีการเป็นทำนองอภิเศกกษัตริย์องค์หนึ่ง ตั้งเป็นพระชัตติมา
เรียกนามว่า "ชัตติยราชนิคม สมมุติมหาดวงนริทรเทวีพระเจ้านครศรีธรรมราช" พระราชทาน
เครื่องยศอย่างเจ้าโอรสฝ่ายในฝ่ายหน้า และตั้งเสนาบดีจตุสดมภ์ได้² ในหนังสือพระ-
ราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี กล่าวว่า เจ้านคร ฯ นี้คือ
หลวงนายสิทธิศรีกรุงเก่า เมื่อเจ้ากรุงธนบุรีไปตีได้เมืองนคร ฯ แล้วเอาเข้ามาไว้ในกรุง
ธนบุรี เมื่อเจ้านราสุริยวงศ์ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว จึงให้กลับไปเป็นเจ้านคร ฯ³

พระประวัติสังเขปของพระเจ้านครศรีธรรมราช อาจย้อนกล่าวตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.
2310 ซึ่งยังดำรงพระยศเป็นหลวงนายสิทธิ นายเวรมหาดเล็ก ต่อมาได้เป็นปลัดเมืองนครฯ
ซึ่งมีฐานะเป็นเมืองชั้นเอกในภาคใต้ของไทย ต่อมาเมื่อพม่าเข้ามากรุงรัตนครั้งนั้นจนกระทั่ง
กรุงแตก พระยานครศรีธรรมราชไม่อยู่กรมการและชาวเมืองจึงพร้อมใจกันยกปลัดเมืองขึ้น
เป็นกษัตริย์ครองนครศรีธรรมราช มีอาณาจักรตั้งแต่ชุมพรถึงมลายูบางเมือง ในระหว่างนั้น
มลายูก่อการกำเริบก็ได้ปราบปรามได้สำเร็จ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไป
ปราบชุมนุมต่าง ๆ โปรดเกล้า ฯ ให้นำตัวมากรุงธนบุรีรับราชการ มีธิดา คือ

1. เจ้าหญิงสั้น เป็นภริยาพระวิเศษสุนทร (นาค นกเล็ก)

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 73, หน้า 39.

² พระยาโกมารกุลมนตรี, เรื่องเดิม, หน้า 12.

³ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและ
พระราชวิจารณ์ในรัชกาลที่ 5 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2501), หน้า 113.

2. เจ้าหญิงนวล เป็นชายาพระมหากษัตริย์ (พจน) แห่งนครศรีธรรมราชมีธิดา 2 องค์ คือ เจ้าหญิงนุ้ยใหญ่ (พระชนนีสมเด็จพระบรมราชเจ้านครศรีธรรมราชเสวย กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 3) และเจ้าหญิงนุ้ยเล็ก (พระมารดาพระองค์เจ้าหญิงปัทมราช)

3. เจ้าหญิงฉิม ถวายทำราชการในสมเด็จพระเจ้าตากสิน

4. เจ้าหญิงปราง ถวายทำราชการในสมเด็จพระเจ้าตากสิน ต่อมาเป็นชายาพระมหากษัตริย์ (พจน)

5. เจ้าหญิงฉนวนหรือจวน พระราชทานแก่เจ้าพระยานครราชสีมา

เมื่อถึง พ.ศ. 2319 เจ้านครศรีธรรมราชสิ้นพระชนม์ ทรงพระกรุณาเฉลิมพระยศเจ้านครราชสีมาขึ้นครองราชย์พระราชปรารภว่า "ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ถ้านครศรีธรรมราชเสวยแก่พม่าไม่ ฝ่ายเมืองนครศรีธรรมราชอุทิศจะเลี้ยงมิได้ เมื่อพิจารณาพระนครศรีธรรมราชเสวยแก่พม่าชาติแล้ว ฝ่ายกรมการพลเมืองนครหาที่พึ่งไม่ ยกปลัดเมืองขึ้นแดนดินเป็นเจ้าพิภพได้พึ่งอาศัยสัปปะบุตซึ่งชัยชนะชาติกัถาหาไม่ซัดตเสมากจะสามสามเป็นไป ความชอบมีอยู่กับแดนดินฝ่ายศักดิ์กัญญาณภาพ คงชดชย-ราชผู้หนึ่ง บัดนี้ชดชยก็ได้ราชโอรสฝ่ายพระยานครก็ได้ไปตามเสด็จพระราชดำเนินช่วยทำบุตซึ่งชัยเขมร พม่าชาติ.....ฝ่ายเจ้านครศรีธรรมราชผู้สวรรคาลัย ควรให้ไปบำรุงโยธาทหารทำการบุตสัปปะบุตซึ่งชัยล่างพม่าชาติ ประการหนึ่งควรให้สืบสาวของสมสืบสองก้านั้น บำรุงฝ่ายหน้าฝ่ายในให้สรรพควยอภิรมราชยานราชาโภคคงเป็นเกียรติยศ ทรงพระนามเป็นพระยาประเทศราชรับราชการแดนดินเมืองนครศรีธรรมราชเหมือนอย่างกรุงกัมพูชาธิบดี"¹

¹ "พระประวัติสังเขปพระเจ้านครศรีธรรมราช", รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2505), หน้า 154.

ในวันอังคาร เดือน 11 ขึ้น 6 ค่ำ ปีวอก อัฐศก พระราชทานพระราชโองการ
ตราพระครุฑพาทิ พระสุพรรณบัฏออกไปพระราชทานมอบเมืองให้เจ้านคร ฯ เป็นเจ้าข้าต-
สีมาเป็นเจ้านครศรีธรรมราช ในลักษณะพระสุพรรณบัฏนั้นว่า "ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้พระยานคร ฯ คั้นเมือง เป็นเจ้าข้าตสีมา นามชัตติยราชนิคม สมมุติมหิสวรรยพระเจ้า
นครศรีธรรมราช เสด็จไป ณ วันอาทิตย์ เดือน 11 ขึ้น 3 ค่ำ จุลศักราช 1138 (พ.ศ.
2319) ปีวอก อัฐศก"¹

ดังนั้น อาจกล่าวสรุปได้จากกฎรับสั่งตั้งเจ้านคร ฯ ว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
ทรงยกเหตุอันเป็นความชอบของเจ้านคร ฯ คือ :-

1. เมื่อคราวสมัยกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า เจ้านคร ฯ ตั้งตนเป็นใหญ่เพราะ
บ้านเมืองก็สิ้นกษัตริย์แล้ว ทั่วผลลายุมาตีเมืองนคร ฯ เจ้านคร ฯ ตอสูจนชนะและรักษา
เมืองมิให้ตกเป็นของพม่าเลย
2. เมื่อเจ้านคร ฯ มาอยู่ ณ กรุงธนบุรี มีความสามัคคีในงานพระราช
สงครามมีความดีความชอบจะโปรดใหม่ยศในกรุงธนบุรี พวกของเจ้านคร ฯ ก็มีอยู่ในเมือง
นคร ฯ โดยมากมีในธนบุรีเพียง 20 หรือ 30 คน ซึ่งน้อยนัก
3. ในส่วนตัวเจ้านคร ฯ พระองค์ทรงไว้วางพระราชหฤทัยด้วยวิชาที่ถวายทำ
ราชการฝ่ายในมีพระเจ้าลูกเธอควยแล้ว²

¹ "พระประวัติสังเขปพระเจ้านครศรีธรรมราช; เรื่องเดิม, หน้า 174.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, เล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 141.

ในสำเนาฎีเรื่องตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราชครั้งกรุงธนบุรี ปรากฏรายละเอียดเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ในการปกครองบ้านเมือง ให้พระเจ้านครศรีธรรมราชและเสนาบดี บำรุงจัดแจงบ้านเมืองให้บริบูรณ์ ดูหลวงเสนาบดีเข้าเฝ้า มหาคเล็กเมืองนคร ฯ ไต่ถามารับราชการในกรุงนั้น ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระราชทานตามยศถาบรรดาศักดิ์ออกไปทำราชการถวายพระเจ้านครศรีธรรมราช พร้อมกับมีรับสั่งให้พระเจ้านครศรีธรรมราชบำรุง ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ตกแต่งซ่อมแปลงกำแพงค่ายประตูเมืองและหอรบ เจริญเต็น เตรียมกำลังทหารให้พร้อมถ้ามี่ราชการสงครามพระเจ้านครศรีธรรมราชควรโดยเสด็จ และให้แต่งฝ่ายหน้าเสนาบดีคุมไพร่พล ถ้าหากมีใครหลบหนีราชการให้ลงพระราชอาญา นอกจากนี้พระเจ้านครศรีธรรมราชควรเอาใจใส่ในการบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ตรวจตราพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระวิหารการเปรียญ ถ้ามีปรักหักพัง ควรซ่อมแซมปฏิสังขรณ์และให้ยึดมั่นในศีล 5 ศีล 8 ศีล 10

ให้ฝ่ายหัวเมืองนครศรีธรรมราชเตรียมกำลังและอาวุธให้พร้อมเสมอ เช่น อาวุธปืน ควรจัดซื้อให้เรียบร้อย จัดแจงเรือรบเรือไล่ที่บุกดินประสิว ชาวปลาอาหาร สำหรับพระนครใ้หมาก ถ้ามี่ราชการเดือดร้อนอย่างหนึ่งอย่างใด ให้มีใ้บอกหนังสือเข้ามาในกรุง จะทรงพระกรุณายกทัพกรุงไปช่วย ในค่าน่วยสาอากรในเมืองนคร ฯ และแขวงหัวเมืองขึ้นเมืองนคร ฯ ให้ส่งเข้าพระคลังหลวง ถ้าหากปกครองบ้านเมืองและมีเรื่องยุ่งยากให้พระเจ้านครศรีธรรมราชและเสนาบดีปรึกษาหารือกันและกัน อย่าให้เสียราชการ¹

พระเจ้านครศรีธรรมราชปกครองเมืองนคร ฯ ต่อมา มีจดหมายเหตุปรากฏว่า หัวเมืองซึ่งเคยเป็นอาณาเขตของเจ้านคร ฯ เมื่อครั้งยังเป็นอิสระคราวตั้งชุมชนในสมัย

¹ "เรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช; รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2505), หน้า 165-167.

กรุงธนบุรีนั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงแยกออกมาเป็นเมืองขึ้นกรุงธนบุรีหมด ส่วนพระเจ้านครศรีธรรมราชคงวาราชการแต่ตัวเมืองนครฯเดิม ซึ่งมีอาณาเขต คือ ทิศเหนือจดเมืองไชยา ทิศใต้จดเมืองพัทลุงและสงขลา ทางตะวันออกและตะวันตกจดทะเล ทั้ง 2 ด้าน¹

ทางคานหัวเมืองฝ่ายใต้นั้น มีกล่าวถึงเล็กน้อยในสมัยกรุงธนบุรี เช่น สงขลา เมื่อทรงยกทัพไปทางใต้ได้จัดการเมืองสงขลาให้นายโยมเป็นพระยาสงขลา ในหนังสือกฎรับสั่งว่าให้สงขลาขึ้นกับนครศรีธรรมราช ต่อมาใน พ.ศ. 2320 พระเจ้านครศรีธรรมราชให้กรมการออกมาเก็บเอาผู้หญิงชาวทอหูกบุตรสาวกรมการและชาวเมือง ยววาราชการจังหวัด คือ หลวงสุวรรณคีรีสมบัติกรมการบังคับมณฑลขอพึ่งพระบารมี รับสั่งว่าเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลาวิวาทกนีให้มีตราถึงเมืองนคร ฯ ให้ยกเมืองสงขลาขึ้นกับกรุงธนบุรี เมืองนครศรีธรรมราชตอนที่มีเขตแดนต่อกับหัวเมืองแขก โปรตเกลา ฯ ให้พระเจ้านครศรีธรรมราชคอยสืบสวนระวังการงานอย่าให้พวกแขกกำเริบเข้ามาขายยี่พระราชาอาณาจักรได้ แต่หัวเมืองอื่นไม่ได้กล่าวไว้ในกฎรับสั่ง จึงเข้าใจว่า พัทลุง ไชยา ชุมพร คงเป็นหัวเมืองขึ้นกรุงธนบุรี ส่วนหัวเมืองชายทะเลหนานอกเหนือเขตเมืองนคร ฯ ขึ้นไป คือ ภูเก็ต ถลาง ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง โปรตให้เข้ามาหลวงจากกรุงไปกำกับท่านองตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลสมัยหลังเพราะไกลเขตแดนพม่า

เรื่องทางคานเมืองไทรบุรีและเมืองปัตตานี ซึ่งเป็นข้าขอบขัณฑสีมาพระนครศรีอยุธยา มิได้มาช่วยการสงคราม เสนาพดฆามาตยลูกขุนปรึกษาให้มีตราโกษาธิบดีออกไปลองใจยืมเงินเมืองละพันชั่ง เพื่อจะค่นำใจเมืองไทรบุรีและเมืองปัตตานี และโปรตเกลา ฯ ให้พระเจ้านครศรีธรรมราชคิคอานว่ากล่าวเมืองทั้งสองและเจรจาเรื่องเงินให้ไต่ทั้งราชการก็ไม่ให้เสีย จึงจะเป็นเกียรติยศความชอบแก่พระเจ้านครศรีธรรมราชสืบต่อไป แต่เชื่อว่าเมืองไทรบุรีและเมืองปัตตานีคงไม่ยืม และไม่ยอมขึ้นกับกรุงธนบุรี แต่

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, เรื่องเดิม, หน้า 165-167.

ก็ไม่โดยกกองทัพไปปราบปรามอย่างจริงจังจนสิ้นรัชกาล ซึ่งสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ๑ กรมพระยาคำรง ๑ ทรงสันนิษฐานตามเหตุการณ์ที่ในภายหลังว่า "ทั้งพระยาไทรบุรีและพระยาปัตตานีไม่ยอมให้ยืมเงิน 1000 ชั่ง แต่จะเป็นเพราะคำที่ตอบมาไม่พดจากาทาทยให้เก็คอริ หรือจะเป็นเพราะพระเจ้ากรุงธนบุรียังติดการศึกษาสงครามทางอ้อมย ทั้งเมืองไทรและเมืองปัตตานีไม่ไ้ยอมขึ้นพระเจ้ากรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ไม่ได้ให้ยกกองทัพลงไปปราบปรามจนตลอดรัชกาล"¹

ดังนั้น ในสมัยกรุงธนบุรีพระเจ้านครศรีธรรมราชปกครองเมืองนคร ๑ โดยตั้งเจ้าพัฒนา บุตรปลัดเมืองคนก่อนซึ่งเคยเป็นอุปราชให้เป็นมหาอุปราชธิดาพระเจ้านคร ๑ คือคุณชมไคเป็นภรรยาเจ้าพัฒนา ต่อมาคุณปรากฏซึ่งบิดาถวายเป็นพระสนมในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ได้พระราชทานแก่เจ้าพัฒนาเมื่อคุณชมถึงแก่กรรม ตอนนั้นเจ้าพัฒนาเป็นอุปราชคุณปรากฏมีครรภ์ไปแล้ว ต่อมาใน พ.ศ. 2317 คลอดบุตร คือ เจ้าพระยานคร ๑ (นอย) เจ้าพัฒนาในขณะนั้นเป็นทั้งบุตรเขยและมหาอุปราชที่มีความสามารถของพระเจ้านคร ๑ ดังนั้นการะต่าง ๆ ในด้านการปกครองการมาเฝ้าเรื่องราวการที่กรุงธนบุรี การทัพศึก จึงได้รับมอบให้ดูแลแทนพระเจ้านคร ๑

เหตุการณ์ทางเมืองปัตตานีไ้ยังไม่สู้จะเรียบร้อย และทางราชการไทยก็ยังมีไ้จัดการปราบปรามอย่างเด็ดขาด ในระหว่างนั้นเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ เริ่มต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้รับเชิญขึ้นปราบดาภิเษกและทรงมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2325 ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการด้านการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ทางด้านหัวเมืองปัตตานีตอนนั้นมีพระราชดำริว่า การที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแต่งตั้งเจ้านคร ๑ เป็นพระเจ้าประเทศราชนั้นเป็นการเกินไป ดังมีปรากฏในตราตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒนา) ว่า "พระยาตากสินไ้ตราราชการแผ่นดินครั้งนั้น.....มิไ้ได้ประพடுத்தการให้ชอบโดยชนบ บูรณตั้งให้เป็นถึงเจ้านคร ๑ มีอัครมหาเสนาจตุสดมภ์

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 142.

มหาดเล็กต้องซื้อหาเอาเพื่อถวายพระเจ้าอยู่หัวจะส่งกิจการบัตรหมายประการใด ก็ว่ารับสั่ง
 จุจกัองนางศรราชวงศ์.....พระเจ้าอยู่หัวเสด็จเข้ามาผ่านพิภพ เสด็จมาขลุ่ยขลุ่ยปรึกษาให้
 เจ้านคร ฯ ถอยยศลดเสนาบคิดงเดียด.....¹ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ลดตำแหน่งจาก
 เสดนาบคี่เมืองนคร ฯ ลงเป็นกรมการเหมือนหัวเมืองอื่น ๆ ตั้งนั้นเมืองนครศรีธรรมราช
 จึงลดฐานะจากประเทศราชมาเป็นขึ้นหัวเมืองเอก และแยกเมืองสงขลา ปัตตานี ไทรบุรี
 ตรังกานู ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ² แต่ถึงแม้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชจะลดฐานะลงเป็นเมือง
 ขึ้นพระยามหานครแล้วก็ตาม ทางกรุงเทพฯ ฯ ยังคงยกย่องท่านองประเทศราชและโปรด
 เกล้า ฯ ให้ส่งคนไมเงินคนไมทองมาทูลเกล้า ฯ ถวายจนถึง พ.ศ. 2443 เมืองนคร ฯ
 สมัยรัตนโกสินทร์ที่หัวเมืองขึ้นตั้งแต่ชุมพรลงไป

ต่อมาเจ้าพระยามนคร ฯ เดิม ซึ่งรับราชการอยู่นั้น ทำงานบกพร่องเพราะชรา
 ภาพลง ปฏิบัติราชการบ้านเมืองไม่เต็มທີ່เหมือนเมื่อก่อนยังหนุ่มอยู่ นอกจากนี้เจ้าพัฒน
 บุตรเขยได้เข้าไปเป็นโจทก์ฟ้องกล่าวโทษเจ้าพระยามนคร ฯ ในเวลานั้นมีพระบรมราช-
 โองการให้เจ้าพระยามนคร ฯ เกณฑ์เลขาเข้ามารอนทอง แต่เจ้าพระยามนคร ฯ ก็มีใจจัด
 แกร่งกะเกณฑ์เลขาให้ครบตามเกณฑ์ เมื่อให้ขาดวงไปสักเลขเมืองนคร ฯ ก็ได้เลขสักน้อยคำ
 กว่าสักแต่ก่อน เมื่อมีตรารับสั่งให้เจ้าพระยามนคร ฯ เข้ามาช่วยคิดราชการถึง 2 ครั้ง
 ก็ยังบิดพลิ้วมิได้เข้ามา จึงทรงมีพระราชดำริว่าเจ้าพระยามนคร ฯ ไม่จงรักภักดีต่อพระองค์
 มิได้เกรงกลัวอาชญา นอกจากนี้เจ้าพระยามนคร ฯ ก็แก่ชราลงแล้ว ถ้าหากมีสงครามจะ
 ลำบากยุ่งยาก อาจเสียราชการไม่สมควรที่จะให้ช่วยรับราชการเป็นเจ้าเมืองนคร ฯ ต่อไป
 ดังปรากฏว่า "ไทยยกเจ้านครออกเสียจากเจ้านครศรีธรรมราช เอาตัวมาไว้ราชการ ณ
 กรุง แลเจ้าพัฒนเมืองนครนั้นสัจย์ซอมั่นคงจงรักภักดีโดยสุจริต ได้ทำราชการสนองพระ-

¹ "เรื่องตั้งเจ้าพระยามนครศรีธรรมราช", เรื่องเดิม, หน้า 188.

² ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73, หน้า 75.

เสด็จพระคุณมีความชอบมาแตกอน ขอพระราชทานให้เจ้าพัฒน์ออกไปว่าราชการรักษาเมือง
 นครสืบไป....." ¹ ดังนั้น เจ้าพระยานคร ฯ จึงเข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ ตั้งแต่
 พ.ศ. 2327 เป็นต้นมา ในปีเดียวกันนั้นเองโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งเจ้าพัฒน์ เป็นเจ้าพระยา
 นครศรีธรรมราช เพราะได้รับราชการชื่อสัตย์สุจริตมาตั้งแต่เมื่อครั้งเป็นอุปราช ดังปรากฏ
 ในตราตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ว่า ".....เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโศก-
 ราช ชาติเคโธไซขมไหสุริยาธิบดี อภัยพิริยปรากฏมพาทู เจ้าพระยานครศรีธรรมราชออก
 ราชการบ้านเมืองสำเร็จกิจสุทุกข์ของราษฎร คุ้มพระปลัดกรมการเมืองนครศรี
 ธรรมราช....." ²

จากสำเนาฎีกาเรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ทำให้ทราบถึงอำนาจ
 และหน้าที่ของเจ้าเมืองนคร ฯ อย่างละเอียดถี่ถ้วน ดังปรากฏว่ามีพระบรมราชโองการ
 ให้ปกครองบ้านเมืองทั้งภายในและภายนอกให้เรียบร้อยอยู่เสมอ ในคานการปกครองภายใน
 บ้านเมืองนั้น เจ้าเมืองนคร ฯ ต้องว่าราชการบ้านเมืองตามพระราชกำหนดกฎหมาย
 มีน้ำใจโอบอ้อมอารี เมตตา กรุณา ไม่โลภและไม่เบียดเบียนประชาชน ใหญ่แลชำระพระ-
 ราชกำหนดกฎหมาย พระอัยการต่าง ๆ ถ้ามีข้อสงสัยให้สอบถามยังเมืองหลวง ในคาน
 พระพุทธศาสนาเจ้าพระยานคร ฯ ควรจะชักชวนประชาชนให้ทำบุญทำทาน ฟังพระธรรม
 เทศนารักษาศีล 5 อยู่เสมอ คอยดูแลและปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม เมื่อถึงเทศกาลพระ
 ราชพิธีตรุษสารท ให้เจ้าพระยานคร ฯ และบรรดาพระหลวงขุนหมื่นกรมการชาวดานมา
 พร้อมกันเพื่อถวายบังคมต่อน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ณ วัดพระมหาธาตุเมืองนคร ฯ เกี่ยวกับการ
 ปกป้องบ้านเมืองซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับหัวเมืองที่อยู่ไกลออกไป ทรงมีรับสั่งว่า บรรดา
 เมืองประเทศราชปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกไม่สงบราบคาบ มีการจลาจลรบพุ่งกันอยู่เสมอ

¹ "เรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช", เรื่องเดิม, หน้า 189.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ดังนั้นเจ้าพระยานคร ฯ จึงควรที่จะตรวจดูสารบัญชีเกี่ยวกับสักเลข เพื่อให้ทราบจำนวน
 เลขว่ามีอยู่เท่าใดเป็นจำนวนแน่นอน เพื่อว่าเวลาที่มีราชการเกณฑ์จะสะดวกและรวดเร็ว
 นอกจากการสักเลขแล้วให้เจ้าพระยานคร ฯ ส่งคนออกไปชักชวนผู้คนนอกเมืองออกไปให้
 เข้ามายังบ้านเรือนใหม่มากขึ้น และเมื่อได้บัญชีจำนวนคนที่แน่นอนให้รายงานมายังกรุงเทพฯ ฯ
 สำหรับการเตรียมตัวให้พร้อมถ้าเกิดสงครามนั้น เจ้าพระยานคร ฯ ควรดูแลตรวจตรา
 กำแพง เข็มและซอมแซมให้แข็งแรงอยู่เสมอ ปืนใหญ่ของกระสุนดินประสิวและอาวุธ
 ต่าง ๆ ตลอดจนเรือรบให้เตรียมพร้อมที่จะใช้ไปตลอดเวลา นอกจากนี้ควรส่งกองออกลาด-
 ตระเวนทุกอ่าวออกไปจนถึงแดนหัวเมืองตอกันกับเมืองอื่นทั้งกลางวันและกลางคืน ทั้งนี้
 เพราะอาจจะมีโจรสลัดและญวนซึ่งเล็ดลอดเข้ามาจับผู้คนในเขตเมืองนคร ฯ ซึ่งจะต้อง
 ปราบปรามให้คนเหล่านี้เช็ดหน้า

หัวเมืองที่สำคัญ คือ สงขลา และ ตรัง ซึ่งเป็นหัวเมืองปลายคานแดนต่อแดนกับ
 เมืองไทรบุรีและปัตตานี ตลอดจนเมืองแขกอื่น ๆ นั้นยังไม่สงบราบคาบ เจ้าพระยา
 นคร ฯ จึงจะต้องคอยลาดตระเวนและสอดแนมราชการ และถ้าหากทางเมืองนคร ฯ ได้
 ชาวเมืองแขกอื่น ๆ ไม่ตั้งอยู่โดยสุจริตหรือคบคิดจะมารุกรานให้จับกุมตัวมาส่งกรุงเทพฯ ฯ
 ถ้าหากไม่มีกำลังพอที่จะปราบปรามได้ ให้มีหนังสือแจ้งมายังกรุงเทพฯ ฯ เพื่อจะจัดส่งกองทัพ
 ไปช่วยให้ทัน ดังนั้นการติดต่อกันระหว่างเมืองหลวงและเมืองนคร ฯ จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะให้
 ใตทราบข่าวคราวอยู่เสมอ นอกจากนี้ ทางเมืองนคร ฯ ยังต้องเป็นที่รวบรวมส่งส่วยอากร
 ต่าง ๆ มายังเมืองหลวงเมื่อถึงงวดทุกครั้ง การส่งส่วยนี้ให้นายอากรคุมส่วยมาทุกครั้ง
 และให้แต่งตั้งคนไม่เงินทอง เครื่องราชบรรณาการเข้าไปทูลเกล้า ฯ ถวายตามธรรมเนียม
 ทุกปี เมื่อคุณจากสำเนาฎอนี้ อาจสรุปใตว่าอำนาจและหน้าที่ของเจ้าพระยานคร ฯ นั้นคือ
 การปกครองดูแลบ้านเมืองทั้งภายนอกและภายใน ให้สงบเรียบร้อยตามพระบรมราชโองการ
 ส่วนข้อปลีกย่อยเกี่ยวกับการปกครองภายนอกเมืองนั้น แล้วแต่ว่าเหตุการณ์ภายนอกจะเป็น
 อย่างไร เจ้าพระยานคร ฯ จะต้องเป็นผู้จัดการดูแลและถ้าหากไม่สามารถปราบปรามให้
 เรียบร้อยก็ต้องรีบแจ้งให้ทางกรุงเทพฯ ฯ ทราบโดยเร็ว

เมื่อทรงแต่งตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ให้ปกครองต่อจากเจ้านคร ฯ เดิมแล้ว เจ้านคร ฯ เดิมซึ่งเดินทางมาอยู่ในกรุงเทพฯ อยู่ได้ไม่นานนักก็ถึงแก่อสัญกรรม เจ้าพระยานคร ฯ (พัฒน์) กับ คุณหญิงชุมจึงเก็บอัฐิเจ้านคร ฯ และอัฐิหม่อมทองเทวีมาบรรจุ ปรนนิบัติมาจนเจดีย์ไว้ที่วัดแจ้งเมืองนคร ฯ

ระยะที่มีการเปลี่ยนตัวเจ้าเมืองนคร ฯ ใหม่ ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงกังวลเกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายมลายู ดังความปรากฏว่า ".....ให้เจ้าพระยานคร ฯ คอยสืบสวนระวางการงานอย่าให้พวกแขกกำเริบเข้ามาย่ำยีพระราชอาณาจักไร" 1 แต่ในขณะนั้นทรงมีพระราชภาระหนักเกี่ยวแก่การเตรียมสู้รบกับพม่า และจัดการประเทศกับพม่าอยู่ จึงมิได้ทรงจัดการด้านนครศรีธรรมราชเข้มงวดนัก

ใน พ.ศ. 2328 พม่ายกกองทัพมาตีเมืองไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระทัยว่าพม่าคงจะมา 4 ทาง และคงจะมาทางใต้เพื่อยึดภาคใต้ของไทยไว้ทางหนึ่งเป็นการตัดให้ขาดจากภาคกลาง และใช้ประโยชน์เป็นฐานทัพยกมาสู่เมืองหลวง ซึ่งก็เป็นจริงดังที่ทรงคาดการณ์ พม่ายกทัพมาตีหัวเมืองชายทะเลปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกโดยแบ่งออกเป็นทัพบกและทัพเรือ ยี่หวุ่นเป็นแม่ทัพเรือยกตีถลาง ส่วนเกงหวุ่นแม่ทัพยกตีจากมะริดตีเมืองกระบี่ ระนอง ชุมพร บรรดากรมการและผู้คนหนีพม่าจึงเผาชุมพรแล้วลงไปไชยา เจ้าพระยานคร ฯ (พัฒน์) ทราบว่า ทัพพมามาตีเมืองชุมพรและไชยาจึงเตรียมรักษาเมืองจัดเตรียมกองทัพมาป้องกันทัพพม่าที่หน้าซำ ทางฝ่ายพม่าจึงออกอุบายเอาคนไทยที่จับได้จากไชยาคุมตัวมาไ้ร้องบอกชาวนคร ฯ ว่า กรุงเทพฯ เสียเมืองแล้ว 2 นอกจากนี้ยังบอกให้ชาวเมืองนคร ฯ ยอมแพ้เสียโดยตีอีกด้วย ดังนั้นกองทัพเมืองนคร ฯ จึงไปแจ้ง

1 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 143.

2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (พระนคร: คลังวิทยา, 2501), หน้า 578.

ให้เจ้าพระยานคร ฯ (พิณ) ทราบ เมื่อใดทราบข่าวนี้เจ้าพระยานคร ฯ (พิณ) เห็น
 วาดจะเป็นจริงดังที่พม่ากล่าว ทั้งนี้เพราะถึงแม้จะได้ออกเข้ามายังกรุงเทพฯ ฯ ตั้งแต่
 แรกที่ใดทราบข่าวพม่าแต่ก็ไม่มีกองทัพกรุงเทพฯ ฯ ออกไปช่วย ดังนั้นเมื่อเห็นว่าไม่สามารถ
 ที่จะต่อสู้ตามลำพังได้จึงพาผู้คนอพยพหนีข้ามเขามรรคักไปชุมนุมอยู่ที่เขตอำเภอดวาง
 พม่าจึงไต่เมืองนคร ฯ โดยง่าย ดังปรากฏในหนังสือสามกรุงว่า

"เห็นจะทรงพลาคพลัง	ตั้งพม่าว่าทั้ง
หมคโอนิจจา	
ตรีภคร์ยในะนี้	เจ้าพระยานครดี
รับย้ายคร้วหนี	
ทั้งศรีธรรมราชให้	มานจึงเข้าเมืองได้
ไมต้องที่รัน" ¹	

เมื่อพม่าตีได้นครศรีธรรมราชแล้ว จึงเตรียมทัพจะตีพิทลุงและสงขลาต่อไป แต่ก่อนยก
 ทัพไปนั้นพม่าก็เก็บบริษัทยี่สิบและจับผู้คนทีหลบหนีไม่ทัน ทางฝ่ายพิทลุงเมื่อรู้ข่าวตอนแรก
 ก็คิดจะหนี แต่ต่อมากลับใจรวมกำลังกันต่อสู้พม่า

เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จไปปราบพม่าทางหัวเมืองปักษ์ใต้
 ฝ่ายตะวันตก กองทัพพม่าปะทะกับทัพไทยที่เมืองไชยาและพม่าแพ ส่วนทัพหลังพอรูข่าวทัพ
 แดงก็พากันหนีข้ามแหลมมลายูไป เสร็จศึกพม่า สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรฯ
 เสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองนคร ฯ ทรงพระราชดำริว่า กองทัพมีพร้อมอยู่ที่นั่นแล้วจึงเป็นโอกาส
 ที่จะปราบหัวเมืองมลายูประเทศราชที่ตั้งแข็งเมืองให้กลับมาเป็นประเทศราชของไทย
 ตามเดิม จึงมีรับสั่งให้ชาหลวงถือหนังสือไปถึงพระยามัคคานีและไทรบุรี ให้แต่งทูตนำ

¹ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, สามกรุง (พระนคร: คลังวิทยา, 2511),

คนไม่เงินคนไม่ทองเข้ามาถวายเหมือนเดิม แต่พระยาปัตตานีขัดขืนไม่ยอมมาอ่อนน้อม
จึงโปรดฯ ให้ทัพหน้ายกไปก่อนแล้วพระองค์เสด็จยกทัพหลวงไปยังสงขลาเมื่อ พ.ศ. 2329¹
ไทยจึงตีไค้เมืองปัตตานี ส่วนพระยาไทรบุรีโคตรทราบข่าวว่าไทยตีไค้เมืองปัตตานีก็มีความ
เกรงกลัวจึงรีบแต่งทูตคุมคนไม่เงินคนไม่ทองมาถวาย ยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาเหมือนแต่ก่อน
พระยาตรังกานูและพระยาถลันตันซึ่งขึ้นอยู่กับเมืองตรังกานูมาแต่เดิม โคตรทราบข่าวจึงเกรงว่า
ไทยจะเลยลงไปตีถึงเมืองของตน จึงแต่งทูตไปหาคอมคนไม่เงินคนไม่ทองขึ้นมาถวายสมเด็จพระ
อนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ขอสวามิภักดิ์เป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพฯฯ ดังนั้นจึง
โปรดให้ทั้ง 3 เมืองคงเป็นประเทศราชทางฝ่ายใต้ของไทย และถวายคนไม่เงินคนไม่ทอง
ต่อกรุงเทพฯฯ สืบไป

ในตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น เมืองนครศรีธรรม-
ราชเป็นเมืองที่ดูแลเมืองสงขลาเปรียบเสมือนหัวเมืองภายในพระราชอาณาจักรไทย ส่วน
เมืองปัตตานีเป็นเหมือนหัวเมืองชั้นนอกของไทยใน พ.ศ. 2334 เกิดกบฏเมืองปัตตานีขึ้น
คือ มีแขกโตะสาเหยกมาจากอินเดียน² พระยาปัตตานีคนใหม่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกเพิ่งทรงแต่งตั้ง จึงเห็นเป็นโอกาสที่จะเป็นขบถ ขวนขวายยกทัพมาตีเมือง
สงขลา เจ้าเมืองกรมการเมืองไม่สามารถสู้รบกับพวกแขกโตะสาเหยกพวกนี้ไปอยู่
แขวงเมืองพัทลุง พระศรีไกรลาสซึ่งออกไปเป็นพระยาพัทลุงพลอยยกทัพจากพัทลุงและ
พวกนี้ไปหมายเมืองนครศรีฯ ทางฝ่ายเมืองนครฯ เจ้าพระยานครฯ (พัฒน์) โคตรทราบ
กองทัพแขกโตะสาเหยกยกมาตีสงขลา จึงเกณฑ์ทัพเมืองนครฯ ยกไป พระสุนทรานุรักษ์
(ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา) ไปหมายไม่ทัน พวกทัพเมืองนครฯ จึงกลับไปบอกกับเจ้า-
พระยานครฯ (พัฒน์) ว่าพวกญวนขมเหงและช่วยราชการสงขลาจะไม่ห้ามปราม เจ้า-

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 581.

² ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เรียก "แขกเขียะ"

พระยานคร ๑ (พิชัย) จึงขัดเคืองกับพระยาสงขลาและผู้ชาย ๑ ดังนั้นเมื่อทัพกรุงเทพฯ ไปถึง เจ้าพระยานคร ๑ (พิชัย) กับพระยาสงขลาต่างกล่าวโทษกันและกัน จึงโปรดเกล้า ๑ ให้ยกเมืองสงขลาขึ้นต่อกรุงเทพฯ ๑ และเลื่อนยศพระยาสงขลา (บุญอยู่) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาให้กำกับหัวเมืองแขกชายทะเลหน้าใน คือ เมืองตรังตานีและปัตตานี ซึ่งโปรด ให้แยกออกเป็น 7 หัวเมือง คือ เมืองตานี เมืองหนองจิก เมืองยะลา เมืองรามันห์ เมืองยี่หริ่ง¹ เมืองสาบบุรี เมืองรชแงะ ทรงตั้งไทยและแขกซึ่งถวายนามว่ามิถักดีให้เป็นผู้ราชการเมืองทั้ง 7 เมืองนั้น ส่วนเมืองนคร ๑ ให้ดูแลเมืองไทรบุรีซึ่งเป็นหัวเมืองใหญ่อยู่ชายทะเลหน้านอก² ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า "ทรงกล่าววว่า นครศรีธรรมราชเมืองเดียวกันกับหัวเมืองแขกทั้งหน้านอกและหน้าใน ดูแลเหตุการณ์ไม่ได้ทั่วถึงจึงให้สงขลากำกับหัวเมืองแขกชายทะเลหน้าในและขึ้นต่อกรุงเทพฯ"³

เรื่องแขกที่เมืองสงขลา สมเด็จพระยาดำรง ๑ ได้ทรงกล่าวสันนิษฐานว่า "ข้าพเจ้าพิเคราะห์เห็นเรื่องราวที่แตกต่างกันตอนนี้ไม่สมเหตุผลทั้งที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารและหนังสือพงศาวดารเมืองสงขลา แต่มีหลักฐานความจริงอยู่ 2 ข้อ คือ ข้อหนึ่งเมื่อในรัชกาลที่ 1 พระยาปัตตานีเป็นขบถ และขอส่ง ไค้โปรด ๑ ให้เลื่อนยศพระยาสงขลา (บุญอยู่) ขึ้นเป็นเจ้าพระยา ยกเมืองสงขลาขึ้นเป็นเมืองโทขึ้นกับกรุงเทพฯ ๑ ได้กำกับหัวเมืองแขกชายทะเลหน้าในมาแต่ในรัชกาลที่ 1"⁴ ข้อความที่ทรงสันนิษฐานต่อไปอีกคือ ประมาณปีใดปีหนึ่งระหว่าง พ.ศ. 2332-พ.ศ. 2334 มีโต๊ะสาเหตเข้ามาจาก

1 ขณะนี้เป็นอำเภอหนึ่งในปัตตานี

2 หลวงอุดมสมบัติ, เรื่องเดิม, หน้า 6.

3 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 150.

4 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 148.

ต่างประเทศมาสำแดงตนเป็นผู้นิเวศ จนพวกแขกชาวเมืองปัตตานีพากันเชื่อถือเป็นอันมาก แล้วชักชวนพวกแขกโจรสลัดสมคบกับแขกปัตตานียกกองทัพมาตีเมืองสงขลา นอกจากนี้ยังให้คนไปชักชวนองเชียงสืออีกด้วย

เมื่อราชาเมืองปัตตานียกกองทัพขึ้นมาถึงเมืองสงขลา พระยาสงขลามีกำลังไม่พอที่จะต้านทานได้ จึงถอยขึ้นมาอาศัยเมืองพัทลุง ครั้นเจ้าพระยานคร ๗ (พัฒน์) ยกกองทัพเมืองนคร ๗ ลงไปถึงกองทัพเมืองนคร ๗ และเมืองสงขลาจึงรวมกันตีกองทัพเมืองปัตตานีแตก แล้วพระยาสงขลาติดตามลงไปตีจนได้เมืองปัตตานีและจับตัวราชาเมืองปัตตานีส่งเข้ามากรุงเทพฯ ๗ จากการที่พระยาสงขลายกลงไปตีเมืองปัตตานีทรงถือว่าเป็นความชอบและมีพระราชดำริว่า เมืองนคร ๗ เมืองเคียวคูแตกเท่ากับหัวเมืองแขกทั้งหมดนอกและหน้าในไม่ไค้ทั่วถึง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๗ เลื่อนยศพระยาสงขลาขึ้นเป็นเจ้าพระยาสงขลาและให้เมืองสงขลาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ๗

เรื่องราวระหว่างเจ้าพระยานคร ๗ (พัฒน์) และเจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) นั้นยังคงมีเรื่องขัดแย้งกันเสมอมา ต่อมาใน พ.ศ. 2334 เจ้าพระยานคร ๗ (พัฒน์) และเจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) เข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เจ้าพระยานคร ๗ (พัฒน์) กราบบังคมทูลกล่าวโทษเจ้าพระยาสงขลาว่า ทำการขมเหงเมืองไทรบุรีอันเป็นเมืองในปกครองของเมืองนคร ๗ เพราะไค้มายึดตำบลบ้านพะตงและบ้านการำ¹ แขวงเมืองไทรบุรีไว้และรวมกับเมืองสงขลา นอกจากนี้ยังไปยุยงให้พวกญวนวิวาทกับชาวเมืองนคร ๗ อีกด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพิจารณาเห็นว่าที่ตำบลบ้านพะตงและบ้านการำนั้น จะยกให้เป็นเขตเมืองสงขลาไป²

¹ ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 53 เรียก "ที่พตงการำ"

² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 53, พงศาวดารเมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราชเมืองพัทลุง (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 202.

ในหนังสือของวอลเตอร์ เอฟ เวลลา โคกคว่าถึงเจ้าเมืองทั้งสองนี้ในเวลานั้น
 ว่า เมืองที่อยู่ใต้อาณัติของสงขลา มี ปัตตานี ตรัง ภูเก็ต และสงขลา ใน พ.ศ. 2334 นั้น
 ได้เปลี่ยนจากการอยู่ใต้อาณัติของเมืองนคร ฯ โดยตั้งเป็นเมืองต่างหาก เขาได้ให้
 ความคิดเห็นเกี่ยวกับกรณีเมืองสงขลาและเมืองนคร ฯ ไว้ว่า การตั้งจุดศูนย์กลางการ
 ปกครองแห่งที่สองขึ้นที่เมืองสงขลาได้แสดงให้เห็นว่าไทยต้องการที่จะขยายอำนาจการ
 ปกครอง หัวเมืองบริเวณแหลมมลายูให้มั่นคงกว่าเดิม ถึงแม้ว่าการตั้งเมืองสงขลาจะ
 แสดงให้เห็นถึงความต้องการของทางกรุงเทพฯ ที่จะจำกัดอำนาจเมืองนคร ฯ ในนอกลอง
 การกระทำอันนี้มีผลที่ไม่น่าพอใจอย่างหนึ่งคือ การแข่งขันกันระหว่างเมืองนครศรีธรรมราช
 และเมืองสงขลาทำให้เกิดความยุ่งยากในกรณีการรับเครื่องบรรณาการจากหัวเมืองมลายู¹

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนี้ ถ้าจะพิจารณาถึงความสัมพันธ์
 ระหว่างไทยและหัวเมืองมลายู อาจกล่าวได้ว่าขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราชและเมือง
 สงขลา ซึ่งเป็นเมืองสำคัญทางภาคใต้ของไทย กรุงเทพฯ ฯ หรือเมืองหลวงเป็นผู้กำหนด
 นโยบายการปกครองหัวเมืองเหล่านั้น แต่เจ้าเมืองนคร ฯ และสงขลาต่างก็มีอิสรภาพ
 ในการปกครองดูแลเมืองเหล่านั้นพอสมควรภายในขอบเขตที่เมืองหลวงได้กำหนดมาให้
 เวลลาโคกคว่าถึงเจ้าเมืองว่า "เจ้าเมืองเหล่านั้นเปรียบเสมือนกับเป็นคนกลางระหว่าง
 กรุงเทพฯ ฯ กับหัวเมืองมลายูเป็นผู้ถ่ายทอดใต้อาณัติทางกรุงเทพฯ ฯ ทราบเกี่ยวแก่เรื่องการติด
 ตอระหว่างกันและกัน ไม่วาจะเป็นจดหมายหรือเครื่องบรรณาการต่าง ๆ " ² นอกจากนี้

¹ Walter F. Vella, Siam Under Rama III 1824-1851, (New York: Augustin published for the Association for Asian Studies, 1957), p. 61.

² Ibid., p. 62, "These governors acted as intermediaries between Bangkok and its Malay Vassals, relaying diplomatic missions, letters, and tribute."

เวลดายังไค่กลาวถึงเจ้าพระยานคร ๑ (พัฒน์) ในสายตาของชาวต่างประเทศว่า "อำนาจของเจ้าเมืองนคร ๑ นั้น มีมากจนกระทั่งบรรดาชาวยุโรปส่วนใหญ่เข้าใจว่าเมืองนคร ๑ เป็นเมืองประเทศราชของไทยและเจ้าเมืองนคร ๑ คือราชาซึ่งสามารถที่จะปกครองบ้านเมืองของตนเองโดยอิสระจากกรุงเทพฯ" ¹

เหตุการณ์เกี่ยวกับหัวเมืองขึ้นในแหลมมลายูที่สำคัญในปลายรัชกาล เนื่องจากเจ้าพระยาไทรบุรี (อับดุลละ โมกุลันชะ) ถึงอนิจกรรมและมีบุตรชาย 10 คน บุตรที่แย่งกันเป็นเจ้าเมืองคือ ตนกู ปะแงรัน บุตรคนที่ 2 กับตงกูปัสัน บุตรคนที่ 3 ตงกูปัสัน ผัดใจไปกับเจ้าพระยานคร ๑ (พัฒน์) พวกเขาตีพี่น้องและข้าราชการตลอดจนเจ้าพระยานคร ๑ (พัฒน์) สนับสนุนตงกูปัสันเพราะมีผู้นับถือมาก ต่อมาเจ้าพระยานคร ๑ (พัฒน์) ซึ่งเป็นผู้ดูแลปกครองเมืองไทรบุรีได้พาตงกูปะแงรันและตงกูปัสันมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่กรุงเทพฯ ทรงพระราชดำริว่าตงกูปะแงรันเป็นพี่ จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ตงกูปะแงรันเป็นพระยารัตนสงครามรามภักดี ศรีสุตตานมหนัก พระยาไทรบุรีและตงกูปัสันเป็นพระยาอภัยนุราช ตำแหน่งรายามุคาออกไปวาราชการเมือง ² การกระทำเช่นนี้ นายก็

¹ Loc. cit., "Nevertheless, the authority of the Governor of Nakhon, in particular, was so great that many European observers mistakenly assumed that he was a vassal of Siam, a subject rajah who could adopt policies independent of Bangkok."

² หลวงอุดมสมบัติ, เรื่องเดิม, หน้า 6.

อู่โพธิ์¹ ไต่ถามว่าเป็นเพราะไม่ต้องการตั้งคนที่มิคุ้นเคย ควบคุมจะไม่อ่อนน้อมต่อไทย และจะยากแก่การปกครองในเวลาต่อไป²

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในรัชกาลที่ 1 ที่สำคัญ คือ เจ้าพระยานคร ๗ (พັນ) ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาศรีธรรมมาโศกราช ตั้งแต่ พ.ศ. 2327-พ.ศ. 2354 (ในรัชกาลที่ 2) ภริยาของท่าน คือ คุณชม ซึ่งเป็นบุตรสาวคนใหญ่ของเจ้านคร ๗ เดิม มีธิดาคือ คุณหญิงใหญ่ หรือ คุณหญิงนุ้ยใหญ่ ซึ่งได้ถวายเป็นบาทบริจาริกาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระเจ้าลูกเธอพระองค์หนึ่ง คือ พระองค์เจ้าอรุโณทัย ซึ่งต่อมาได้เป็นกรมหมื่นศักดิ์พลเสขย์ และเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 3 ส่วนธิดาอีกคนหนึ่ง คือ คุณหญิงเล็ก หรือ คุณหญิงนุ้ยเล็ก ได้ถวายในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท มีพระองค์เจ้าหญิงลูกเธอพระองค์หนึ่ง คือ พระองค์เจ้าหญิงปัทมราช ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเคารพนับถือและคุ้นเคยกับพระองค์เจ้าหญิงปัทมราชเป็นอย่างมาก ทรงเรียกเป็นเจ้านาของพระองค์ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานถึง

ส่วนภรรยาท่านอีกคนหนึ่ง คือ คุณปราง ซึ่งได้รับพระราชทานจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังปรากฏในหนังสือพระราชวิจารณ์ว่า ในปลายแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรีชายาเจ้าอุปราชเมืองนคร ๗ ตายลงด้วยความโศกปราม ^{พระวงศ์} จึงได้พระราชทานบุตรหญิงเจ้านคร ๗ ซึ่งเป็นน้องเจ้าจอมมารคำฉิมให้ออกไปเป็นชายาและกล่าวกันว่ามีการ 2 เดือน คือ

¹ นายธนิต อู่โพธิ์

² ก็ อู่โพธิ์, ประวัติศาสตร์การเสียแผ่นดินสยามสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ 8 ครั้ง, (พระนคร: โรงพิมพ์สยามบรรณาคาร, 2481), หน้า 350. (อ้างถึงในวิทยานิพนธ์ของสายจิตต์ เหมินทร์ เรื่องการเสียรัฐไทรบบุรี กลันตัน ตรังกานู และปลิศของไทยให้แก่อังกฤษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

คุณปรานี่เอง บุตรคุณปราน คือ คุณชายน้อย ซึ่งได้ถวายเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ 1 ได้เป็นนายศัลวิไชย มหาดเล็กหุ้มแพร เกี่ยวกับคุณชายน้อยซึ่งต่อมาเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชนั้นมีว่า "เจ้าพระยานครศรีธรรมราช นามเดิม น้อย ปรากฏเป็นบุตรเจ้าพระยานคร ๖ (พัฒน์) ซึ่งภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี อีกนัยหนึ่งว่าเป็นลูกเชื้อพระเจ้ายุทธบุรี ดังข้อความในหนังสือพระราชวิจารณ์หน้า 59 นั้นแล้ว....."¹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เจ้าพระยานคร ๖ (พัฒน์) ได้รับราชการจนสิ้นรัชกาล และได้รับราชการต่อไปจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอีก 2 ปี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ สัมมตอมรพันธ์, เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2512), หน้า 26.